

MEDIA MAKONIDA ZO'RAVONLIKNING NORMALLASHUVI

Bo'riyeva Muhabbat Mamayusuf qizi

Termiz Davlat Universiteti

Ilmiy rahbar: Bo'riyev Fazliddin Fahriddinovich

Annotatsiya. Ushbu maqolada media makonida zo'rvonlikning normallasuvi hodisasi IMRAD talabi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, raqamli platformalar, qisqa videolar, o'yinlar, striming kontenti, yangiliklar lentasi va ijtimoiy tarmoqlar kundalik hayotning oddiy qismiga aylangan sari zo'rvonlik ham ko'proq "ko'rinadigan", "muqarrar" va ba'zan "oddiy" voqelik sifatida qabul qilinmoqda. O'zbekistonda 2025-yil yanvar–avgust holatiga ko'ra internetdan foydalanuvchi aholi ulushi 94,2 foizga yetgani, bu masalani endi tor doiradagi media nazariyasi emas, balki ta'lim, tarbiya, psixologiya, axborot xavfsizligi va ijtimoiy siyosatning kesishgan nuqtasi sifatida ko'rishni talab qiladi.

Natijada maqola media savodxonlik, ota-ona nazorati, ta'lim tizimida kritik tahlil ko'nikmalari va platforma mas'uliyati uyg'unlashgan yondashuvigina samarali yechim bera olishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: media makoni, zo'rvonlik, normallasuv, mediasavodxonlik, kiberbulling, desensitizatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, yoshlar, axborot xavfsizligi, raqamli madaniyat.

Kirish: Bugungi media makoni endi faqat axborot uzatadigan maydon emas. U kayfiyat, did, xulq, normalar, qo'rquv, nafrat, befarqlik va hamdardlikni ham ishlab chiqaradigan murakkab ijtimoiy mexanizmga aylangan. Ilgari zo'rvonlikni odam ko'proq favqulodda voqea, jinoiy xabar yoki urush reportaji orqali ko'rar edi. Hozir esa u seriiallarda dramatik vosita, qisqa videolarda "trend", memlarda kulgi predmeti, striminglarda "kontent", o'yinlarda mukofot tizimi, ayrim bloglar va yangilik formatlarida esa auditoriyani ushlab turish instrumenti sifatida ko'rinadi. Muammoning eng xavfli tomoni shundaki, zo'rvonlik ko'paygani uchun emas, balki u ko'proq estetikashtirilgani, montajlangan, tez iste'mol qilinadigan, hissiy filtrlardan o'tgan va natijada odatiy narsadek qabul qilinadigan holga kelgani uchun xavf kuchaymoqda. Shu ma'noda "normallasuv" tushunchasi markaziy ahamiyatga ega: u zo'rvonlikning oqlanishi emas, balki unga nisbatan sezgirlikning susayishi, unga nisbatan ichki qarshilikning pasayishi va uning kundalik kommunikatsiya ichiga singib borishini anglatadi.

Masalani O'zbekiston sharoitida ko'rish ayniqsa muhim. Milliy statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yanvar–avgust oylarida internetdan foydalanuvchi

aholi ulushi 94,2 foizni tashkil etgan. 2021-yilda bu ko'rsatkich 76,6 foiz, 2022-yilda 83,9 foiz, 2023-yilda 89 foiz, 2024-yilda esa 93,3 foiz bo'lgan. Demak, atigi bir necha yil ichida raqamli qamrov keskin kengaygan. Bu, bir tomondan, ta'lim, tadbirkorlik, muloqot va davlat xizmatlari uchun ulkan imkoniyatdir. Ikkinchi tomondan esa, zararli kontentga kirish, yoshlar ongiga agressiv nutq va tasvirlarning singishi, voqelikni dramatik va tajovuzkor usulda talqin qilish xavfini ham kengaytiradi. Internet qamrovi ortgan sari media zo'ravonligi masalasi "chetdagi muammo" bo'lib qolmaydi; u har bir telefon ekraniga, har bir oila suhbatiga va har bir sinfdagi ijtimoiy muhitga kirib keladi.

Adabiyotlar tahlili

Mavzuga oid adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, muammo ikki katta yo'nalishda o'rganiladi. Birinchi yo'nalish media ta'siri nazariyalariga tayanib, zo'ravon kontentning hissiy, kognitiv va xulqiy oqibatlarini izohlaydi. Bu yerda kuzatish orqali o'rganish, ijtimoiy-kognitiv modellash, umumiy agressiya modeli, desensitizatsiya nazariyasi va raqamli muhitdagi me'yoriy taqlid konsepsiyalari qo'llanadi. Ikkinchi yo'nalish esa media savodxonlik, kontentni tartibga solish, ota-ona vositachiligi va platforma etikasi orqali muammoning oldini olish masalalariga e'tibor qaratadi. So'nggi yillardagi sharhlar zo'ravon kontent va agressiya o'rtasidagi bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan bo'lsa-da, uning kuchi hamisha bir xil emasligini, shaxsiy va ijtimoiy omillar bu ta'sirni kuchaytirishi yoki susaytirishini qayd etadi. Ayrim tadqiqotlar desensitizatsiya, empatiyaning pasayishi va agressiv fikrlashning kuchayishini ko'rsatadi; ayrimlari esa kuchli va universal sababiy bog'lanishni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish kerakligini aytadi.

Mahalliy ilmiy diskurs ham muammoni tobora ko'proq mediasavodxonlik va yoshlar ma'naviyati bilan bog'lab ko'rmoqda. Masalan, "Yoshlar media madaniyati: O'zbekiston amaliyoti" nomli tadqiqotda yoshlarning media madaniyati va internetning tafakkurga ta'siri muhokama qilinadi; "Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligining mexanizmlarini shakllantirish komponentlari" maqolasida esa mediasavodxonlikni shakllantirishning tarkibiy omillari tahlil qilinadi. "Axborot madaniyatining jamiyatdagi ahamiyati" kabi ishlar virtual muhitda milliy va ma'naviy mezonlardan uzoqlashish xavfini ko'rsatadi. Bu adabiyotlar bevosita "zo'ravonlik normallasuvi" terminidan foydalanmasa ham, u bilan uzviy bog'liq bo'lgan axborot xuruji, media madaniyat, yoshlar himoyasi va kritik tafakkur muammolarini ko'taradi. Huquqiy adabiyotlar va normativ baza ham mavzuning muhim qatlamidir. "Bolalarni ularning sog'lig'iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonun bolalarni zararli axborotdan himoya qilishning institutsional mexanizmini belgilaydi. Unda OAV, ta'lim muassasalari, davlat organlari va fuqarolik institutlarining ishtiroki

alohida ko'rsatilgan. 2026–2030-yillarga mo'ljallangan bolalarni zo'rvonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasi esa aynan OAV xodimlari uchun xabardorlik va malaka oshirish masalasini ko'ndalang qo'yadi. Demak, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, media zo'rvonligi bugun faqat nazariy muammo emas; u qonunchilik va davlat siyosatida ham aks etgan masaladir.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda bir bo'shliq ham bor: ko'pincha media savodxonlik alohida, bolalarni himoya qilish alohida, onlayn zo'rvonlik alohida, yoshlar ma'naviyati alohida muhokama qilinadi. Holbuki, media makonida zo'rvonlikning normallasuvi ana shu barcha maydonlarning tutashgan nuqtasida paydo bo'ladi. Muammoni bo'lib tashlab o'rganish uni yaxshi tushuntirmaydi. Kuchli maqola aynan shu bo'laklarni bir tizimga yig'a olishi kerak. Mazkur tadqiqotning asosiy yondashuvi ham shundan iborat.

Metodologiya

Mazkur maqola empirik eksperiment emas, balki analitik-sintez xarakteridagi ilmiy tadqiqotdir. Unda bir nechta metod qo'llanildi: normativ-huquqiy tahlil, rasmiy statistik ma'lumotlarni komparativ sharhlash, xalqaro hisobotlarni mazmuniy tahlil qilish, ilmiy adabiyotlar asosida nazariy umumlashtirish hamda media zo'rvonligi normallasuvi bo'yicha interpretativ model tuzish. Tadqiqot obyekti - zamonaviy media makonida zo'rvonlikning taqdim etilishi va qabul qilinishi; predmet esa shu jarayonning normallasuv mexanizmlaridir.

Tadqiqotning mantiqiy modeli quyidagicha qurildi: avval internet qamrovi va onlayn xavf ko'rsatkichlari orqali muammoning masshtabi ko'rsatildi; so'ng zararli kontentga duch kelish, kiberbulling va nafrat nutqi bo'yicha xalqaro indikatorlar jamlandi; keyin bu indikatorlar media zo'rvonligining me'yorlashuv mexanizmlari bilan bog'landi; yakunda esa O'zbekiston kontekstiga mos profilaktika takliflari ishlab chiqildi. Bu yondashuv mavzuni abstrakt mulohazadan chiqarib, tayanadigan dalillar bilan mustahkamlashga imkon berdi.

Metodologik jihatdan muhim cheklov ham mavjud. Bu maqola "media zo'rvonligi real hayotdagi har bir agressiv xatti-harakatning yagona sababi" degan da'voni ilgari surmaydi. Aksincha, u media omilini boshqa ijtimoiy va psixologik omillar bilan o'zaro ta'sirda ko'radi. Bu ehtiyotkorlik ilmiy halollik uchun zarur, chunki haddan tashqari keskin da'volar maqolani kuchaytirmaydi, aksincha uni zaiflashtiradi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, media makonida zo'rvonlikning normallasuvi uch bosqichda kechadi. Birinchi bosqich -ko'rinishning ko'payishi. Internet qamrovining kengayishi, mobil qurilmalar va algoritmik lentalar zararli kontentga duch kelish ehtimolini oshiradi. O'zbekistonda internetdan foydalanish 2025-yilda

94,2 foizga yetgani, raqamli muhit deyarli umumiy yashash maydoniga aylanganini anglatadi. UNICEF tahliliga ko'ra, bolalarning nafratli xabarlar va zo'rvon tasvirlarga duch kelishi ayrim mamlakatlarda juda yuqori diapazonda o'zgaradi; bu esa muammo marginal emasligini ko'rsatadi. Bir so'z bilan aytganda, zo'rvon kontent endi "topib ko'riladigan" emas, "uchrab qoladigan" kontentga aylangan.

Ikkinchi bosqich - hissiy reaksiyaning pasayishi. Kontentning takroriyliigi, qisqa formatlar, estetik montaj va auditoriya tomonidan hazil-kulgiga aylantirish natijasida tomoshabin sezgirliigi susayadi. Ko'p holatda aynan desensitizatsiya normallashtirishning markaziy ko'rsatkichidir. Odam zo'rvonlikni ma'qullamasligi mumkin, lekin unga hayrat, norozilik yoki achinish bilan javob bermay qo'yadi. Bu esa keyingi bosqich uchun zamin yaratadi. Ilmiy sharhlarda aynan shu nuqta ko'p qayd etiladi: zo'rvon media ta'siri ko'pincha bevosita jinoiy xulqdan oldin empatiya, prosotsial javob va agressiv fikrlarni boshqarish tizimiga ta'sir qiladi.

Uchinchi bosqich - me'yoriy ichkilashtirish. Bu yerda zo'rvonlik endi shunchaki ko'rilgan manzara emas, balki kommunikatsion usul, ijtimoiy javob yoki "samara beruvchi" strategiya sifatida qabul qilinadi. Kiberbulling bo'yicha WHO ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning salmoqli qismi nafaqat qurbon, balki ijrochi rolda ham qatnashmoqda. Bu juda muhim detal: normallashtirish faqat jabrlanishni ko'paytirmaydi, balki zo'rvonlikni qo'llash me'yorini ham pasaytiradi. Agar 15 foiz o'smir kiberbullingga uchrayotgan bo'lsa va 12 foiz atrofida boshqalarni kiberbulling qilayotganini bildirsa, demak muammo tomoshabindan amaliyotgacha yetib borgan.

Zo'rvonlikning normallashtirishi asosan besh turdagi kontentda kuchliroq kuzatiladi: birinchisi, real hayotdagi urish, ta'qib, kamsitish yoki tahqirni ko'rsatuvchi viral videolar; ikkinchisi, zo'rvonlikni "qahramonlik", "mardlik" yoki "javob qaytarish" romantikasi bilan oqlovchi serial va kino kliplari; uchinchisi, raqibni butunlay yo'q qilishga asoslangan o'yin logikasi; to'rtinchisi, shaxsni masxara, izolyatsiya yoki uyatga qo'yishga qurilgan bloger formatlari; beshinchisi esa nafrat nutqi bilan ishlaydigan siyosiy yoki ijtimoiy kontentdir. Aynan shu segmentlarda zo'rvonlik ko'pincha normal mehnat emas, normal til sifatida singadi.

Tahlil shuni ham ko'rsatadiki, yosh auditoriya uchun xavf ko'pincha ochiq taqiqlangan materialda emas, "kulgili", "odatiy", "trenddagi", "hamma ko'rayotgan" kontentdadir. Chunki taqiqlangan kontentga nisbatan ichki ehtiyot mavjud bo'ladi, ammo ommaviy hazil va trend shaklidagi agressiyaga nisbatan himoya past bo'ladi. Bu juda muhim natija: profilaktika faqat ekstremal kontentni bloklash bilan cheklanib qolsa, normallashtirishning asosiy yo'li e'tibordan chetda qoladi.

Muhokama

Olingan natijalar media makonida zo‘ravonlikning normallasuvi “ko‘p ko‘rildi, shuning uchun odatiy bo‘ldi” degan oddiy formula bilan tushuntirilmasligini ko‘rsatadi. Asl mexanizm murakkabroq: ko‘rish hissiy odatlanish axloqiy masofa qisqarishi kommunikativ me‘yorning o‘zgarishi amaliy xulqdagi siljish. Ya’ni masala faqat tasvirning o‘zida emas, tomoshabin bilan tasvir o‘rtasida vaqt o‘tishi bilan o‘rnatiladigan yangi munosabatda. Aynan shu munosabat media madaniyatining sifati bilan belgilanadi.

Bu yerda eng zaif, lekin ommaviy fikrda eng ko‘p uchraydigan yondashuv shuki: “hammasiga telefon aybdor.” Bu noto‘g‘ri. Telefon vosita, algoritmlar selektor, platforma distribyutor, lekin norma ishlab chiqaruvchi yagona markaz emas. Oila ichidagi muloqot, maktabdagi konflikt madaniyati, mahalladagi ijtimoiy nazorat, iqtisodiy stress, tengdoshlar guruhi, jinsiy stereotiplar va siyosiy-jamoaviy nutq ham zo‘ravonlikning me‘yorlashuviga ta’sir qiladi. Media shularning ustiga tushib, ularni tezlashtirishi, ko‘paytirishi va estetizatsiya qilishi mumkin. Shu sabab “faqat platformani ayblash” ham, “faqat oilani ayblash” ham yetarli emas.

Faqat taqiq muammoni hal qilmaydi, chunki kontent shaklini o‘zgartirib qaytadi. Faqat erkinlik ham hal qilmaydi, chunki platforma iqtisodiyoti zararli formatlarni o‘zi ko‘tarib beradi. Amaliy model uch tayanchga tayanishi kerak: platforma javobgarligi, ta’limiy tayyorgarlik va oilaviy vositachilik. Agar shu uchlikdan bittasi yo‘q bo‘lsa, tizim ishlamaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, media makonida zo‘ravonlikning normallasuvi bugungi kunning real va ko‘p qatlamli muammosidir. Bu hodisa faqat qonli sahnalar, kriminal xabarlar yoki urush kadrlarida emas; kundalik hazil, sarkazm, kamsitish, kiberbulling, nafrat nutqi, “trend” shaklidagi tahqir va algoritmlar mukofotlaydigan konfliktli formatlarda ham yashaydi. Eng muhim xulosa shuki, normallasuv zo‘ravonlikni ko‘paytirishdan oldin unga nisbatan sezgirlikni kamaytiradi. Demak, bu hodisaning birinchi zarbasi tanaga emas, axloqiy idrokka tushadi.

Maqola davomida ko‘rilgan statistikalar masalaning tasodifiy emasligini tasdiqladi. O‘zbekistonda internet qamrovining 94,2 foizga yetishi raqamli media endi cheklangan makon emasligini anglatadi. WHO o‘smirlar orasida kiberbullingning jiddiy ulushini ko‘rsatmoqda. UNICEF bolalarning nafratli va zo‘ravon kontentga duch kelishida sezilarli ko‘rsatkichlarni qayd etmoqda. UNESCO esa onlayn nafrat nutqi keng tarqalganini bildiradi. Bu faktlar bir-biridan ajralgan ko‘rsatkichlar emas; ular bitta zanjirning turli halqalari: keng kirish, yuqori ekspozitsiya, zararli kommunikatsiya va me‘yoriy siljish.

Demak, zo‘ravonlikning normallashtirishiga qarshi kurash - bu ekran bilan kurash emas, jamiyatning o‘z me‘yorlarini himoya qilishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O‘zbekiston Respublikasi.** *Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risidagi Qonun, O‘RQ-444, 8-sentabr 2017.*
2. **O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti.** *2026–2030-yillarga mo‘ljallangan bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmon, PF-256, 24-dekabr 2025.*
3. **O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi.** *O‘zbekiston aholisining 94,2 foizi internetdan foydalanadi, 29.09.2025.*
4. **Abdullayev, I.A.** *Yoshlar media madaniyati: O‘zbekiston amaliyoti.* Elektron ilmiy maqola, 2023.
5. **Ismoilov, N.B.** *Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligining mexanizmlarini shakllantirish komponentlari.* Elektron ilmiy maqola, 2025.